

ภาพ 1 ห่วงกระเบาะญี่ปุ่น พบตั้งอยู่ที่อดีตค่ายทหารญี่ปุ่น ห้วยปาลามุง
(ภาพจากการสำรวจเส้นทางถนนญี่ปุ่น ของโครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรม
ในอำเภอ ปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน เมื่อ 29 ธันวาคม พ.ศ. 2550)

เรื่องเล่าจากสนาม

เงา: ประวัติศาสตร์และความทรงจำ
ของคนเล็กๆ ที่ถูกลืม

ศุภร ชูทรงเดช

บทนำ

บทความที่ผมได้เรียบเรียงขึ้นนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อถ่ายทอดเรื่องราว ประสบการณ์ และความทรงจำ จากการจัดทำสารคดีเรื่อง *เงา: อดีตจากป่า, คนแปลกหน้าที่ขุนยวม* (2552)¹ อันเป็นส่วนหนึ่งของการนำเสนอเรื่องราวทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับสงครามในอดีต ที่เล่าเรื่องราวผ่านมุมมอง วิถีคิด ในรูปแบบภาพยนตร์สารคดี

แรกเริ่มเดิมทีที่ผมเริ่มต้นเข้าสู่วิถีการนำเสนอเรื่องราวภาพยนตร์สารคดีเรื่อง *เงา: อดีตจากป่า, คนแปลกหน้าที่ขุนยวม* นั้น เกิดจากการที่ตนเองได้มีโอกาสออกแบบปกหนังสือการประชุมวิชาการของโครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในอำเภอ ปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน และไปสะดุดตากับภาพประกอบภาพหนึ่ง เป็นภาพห้วงเวลาที่เต็มไปด้วยสนิมสีน้ำตาล ตั้งอยู่อย่างโดดเดี่ยวอ้างว้างในป่า มีเงาวัลย์ขนาดใหญ่คดโค้งพาดผ่านอยู่อย่างกลมกลืน (ภาพ 1 หน้า 174) สิ่งนี้เองเป็นจุดเริ่มต้นไปสู่ความรู้สึกอยากรู้ อยากค้นคว้าเรื่องราวเหล่านั้นตามมา

ภาพ 2 (ซ้าย) พิพิธภัณฑสถานโลกครั้งที่ 2

อำเภอขุนยวม ก่อนการปรับปรุง

(ภาพจาก อับดุลการิม 2012)

ภาพ 3 (ขวา) พื้นที่จัดแสดงภายในพิพิธภัณฑ

(ภาพจาก อับดุลการิม 2012)

¹ ผู้สนใจสามารถชมภาพยนตร์สารคดีเรื่องนี้ได้จากช่องของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) บนเว็บไซต์ youtube: <http://youtu.be/pGEEdGpmltZl>.

ต่อมา ในช่วงเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2552 ผมได้มีโอกาสเดินทางมาสัมผัสความจริงของเรื่องราวจากภูมุดินนั้น โดยเริ่มเดินทางไปอำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน และสัมผัสในแบบของนักท่องเที่ยว เริ่มต้นด้วยการเข้าชมพิพิธภัณฑ์สงครามโลก ซึ่งเป็นชื่อของพิพิธภัณฑ์ในขณะนั้น แต่สิ่งที่ได้พบและสัมผัสเป็นเพียงวัตถุ ที่ปราศจากเรื่องราว และไร้จิตวิญญาณ นอกจากนี้ ก็มีเพียงวิดีโอที่เล่าเรื่องเกี่ยวกับสงครามโลกที่เกี่ยวข้องกับอำเภอขุนยวม และท้ายที่สุดมีเพียงป่าแก้วเป็นตัวแทนแห่งความรัก และสายสัมพันธ์ระหว่างคนไทยในพื้นที่และทหารญี่ปุ่นเพียงเท่านั้น

จากการที่ได้รับชมวิดีโอภาพยนตร์ที่นำมาฉายเพื่อเป็นข้อมูลเบื้องต้นให้แก่ผู้ที่จะเข้าชมพิพิธภัณฑ์นั้น ผมวิเคราะห์ว่า เรื่องราวที่น่าเสียดายได้กล่าวถึงส่วนสำคัญของประวัติศาสตร์ของขุนยวมเลย นั่นคือ คนท้องถิ่น ผู้ที่มองเห็น เป็นพยาน อยู่ร่วมประสบการณ์ และเป็นส่วนหนึ่งในประวัติศาสตร์ในครั้งนั้น

ประสบการณ์ในครั้งนั้น ได้ก่อให้เกิดความผิดหวังแก่ผม และพหุพาสสิ่งนั้นกลับบ้านไปด้วย พร้อมๆ กับการเริ่มอ่านงานวิจัยและค้นคว้าเพิ่มเติมมากขึ้น เพื่อวางแผนในการกลับไปค้นหาสิ่งที่ตกค้างในใจ และปรึกษาขอความร่วมมือกับทีมงานนักวิจัยของโครงการสืบค้น

และจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในอำเภอ ปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ในการร่วมสืบหาคุณคัลที่เคยให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับความทรงจำที่เกิดขึ้นขณะที่กองทัพญี่ปุ่นเข้ามาในอำเภอขุนยวม และต่อจากนั้นไม่นานนัก ผมก็ได้มีโอกาสรับทุนสนับสนุนให้ทำสารคดีเกี่ยวกับมานุษยวิทยาจากทางศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญในถ่ายทอดประวัติศาสตร์ความทรงจำของคนขุนยวมลงไปในภาพยนตร์สารคดีเรื่อง *เงา: อดีตจากป่า, คนแปลกหน้าที่ขุนยวม*

สารคดีเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ที่ผมอยากจะร้อยเรียงความทรงจำทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเรื่องราวของสงคราม โดยเฉพาะในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่ญี่ปุ่นได้เดินทางเข้ามาสู่พื้นที่อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยเรื่องราวที่ถ่ายทอดเหล่านี้ จะใช้วิธีการเล่าเรื่องผ่านประสบการณ์ผ่านความทรงจำจากผู้คนในพื้นที่ ที่ได้มีโอกาสพบปะ สัมผัส และร่วมถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดในขณะนั้น ในรูปแบบภาพยนตร์สารคดีทางมานุษยวิทยา ซึ่งถ่ายทอดความจริงในรูปแบบที่ดีที่สุด ผมคิดว่าเมื่อนำเอาภาพที่ถ่ายไว้จำนวนมากมาดูซ้ำแล้วซ้ำเล่า เพื่อให้เข้าใจ และเพื่อให้สิ่งที่ผมได้ถ่ายภาพเก็บไว้เหล่านั้น ได้บอกเล่าเรื่องให้เราฟัง ผมเชื่อว่าภาพยนตร์สารคดีและเรื่องเล่าที่ดีควรเป็นการประกอบสร้างความจริงอย่างมีจังหวะจะโคน และไม่บิดเบือนความจริงไปเป็นอย่างอื่น

นอกเหนือจากนี้ ซึ่งไม่แน่ใจว่าในอนาคตหากเส้นทางแห่งนี้ได้ถูกพัฒนาขึ้นเป็นอย่างอื่นอย่างไรในอนาคต ประวัติศาสตร์ข้อมูลที่เคยมีอยู่อาจเกิดการเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่ ผมจึงได้จัดทำภาพยนตร์เรื่องนี้เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการบันทึกความทรงจำทางประวัติศาสตร์เหล่านั้นก่อนจะลบลือนหายไปตามกาลเวลา

ปรมบทร่องราวของขุนยวม และพิพิธภักทฺ์ ที่ได้รับรู้

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วในเบื้องต้นว่า ผมได้รับรู้เกี่ยวกับเรื่องราวของสงครามฯ ในพื้นที่ผ่านวัตถุและเศษซากที่หลงเหลือจากสงคราม แต่ปราศจากเรื่องราวและชีวิตชีวาของเรื่องเล่าความทรงจำของคนในพื้นที่ที่บ่งบอกถึงความสัมพันธ์ในลักษณะของความเป็นจริง ภายใต้เงื่อนไขธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ รูปแบบการนำเสนอจึงเป็นไปในลักษณะประวัติศาสตร์ที่ขาดตอนของพื้นที่ และขาดการมีส่วนร่วมของคนในพื้นที่ เช่น มีเพียงซากอาวุธสงครามอันได้แก่ปืน วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในชีวิตประจำวัน แต่ไร้เรื่องราว ข้อมูลเกี่ยวกับความผูกพันกับผู้ใช้้อย่างลึก

ซึ่ง เช่น กระตักน้ำ การสลักชื่อลงบนภาชนะ ข้าวของเครื่องใช้ส่วนตัวของทหารญี่ปุ่นอันสามารถเป็นส่วนหนึ่งในการบ่งชี้ถึงตัวตนของอดีตทหารญี่ปุ่นเมื่อญาติของเหล่าทหารผู้สิ้นชีพเหล่านั้นได้มาเยี่ยมเยียนสุสานและพิพิธภัณฑสถานแห่งนี้ สิ่งเหล่านี้ถือได้ว่ามีความสำคัญและมีความเกี่ยวพันโยงใยอย่างลึกซึ้งกับเจ้าของเครื่องใช้เหล่านั้น เพราะในช่วงหนึ่งของชีวิตที่มีคั่นอยู่ระหว่างเส้นด้ายแห่งความเป็นและความตาย อย่างน้อย ของใช้เหล่านี้ก็ได้มีส่วนร่วมในการเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต จิตวิญญาณของพวกเขา²

นอกจากความหลากหลายของกลุ่มคนในพื้นที่ ที่มีการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมระหว่างกัน ประวัติศาสตร์หน้าสำคัญที่ยังดำรงอยู่ในความทรงจำของคนขุนยวม คือ การเป็นเส้นทางเดินทัพของทหารญี่ปุ่นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ทั้งในช่วงสร้างถนนผ่านขุนยวมเข้าสู่พม่า ที่ปรากฏการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างทหารญี่ปุ่นและคนขุนยวม ในรูปของการเป็นแรงงานรับจ้างทำถนน การซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้า โดยใช้ธนบัตรที่ญี่ปุ่นผลิตขึ้นใช้ การเรียนรู้แลกเปลี่ยนวัฒนธรรมระหว่างกัน ดังภาพถ่ายในอดีตที่ทหารญี่ปุ่นกำลังช่วยชาวบ้านทำนาหรือดำข้าว และการเรียนรู้ภาษาญี่ปุ่นของผู้คนในยุคนั้น และช่วงหนีความพ่ายแพ้จากสงคราม ที่ขุนยวมได้รองรับรักษา เฝ้า และฝังร่างของทหารชาวญี่ปุ่น พื้นที่ที่สิ่งของจากสงครามยังมีปรากฏ ยังเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ยังเป็นเครื่องเตือนความทรงจำในแง่มุมของ “ความสงสารและความเห็นใจ” ทหารชาวญี่ปุ่น (ถาวร บุญพิทักษ์ และคณะ 2552)

การเดินทางเพื่อสำรวจเส้นทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับสงครามที่มีคนในพื้นที่เข้ามาเกี่ยวข้องและร่วมเป็นหน้าหนึ่งในประวัติศาสตร์ จึงถือเป็นส่วนสำคัญในการที่จะนำไปสู่การค้นหาคำตอบของเรื่องราวต่างๆ เพื่อที่จะใช้ภาพยนตร์มาเป็นเครื่องในการบันทึก ถ่ายทอด ความนึกคิด ทรงจำ อารมณ์และความรู้สึกดังกล่าว โดยให้ใกล้เคียงกับความข้อเท็จจริงมากที่สุด ภายใต้การมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้องในชุมชนและพื้นที่

² สรุปลความจากบทสัมภาษณ์พ.ต.ท.เชิดชายชมธวัชในภาพยนตร์สารคดีเงา: อดีตจากป่า, คนแปลกหน้าที่ขุนยวม.

ก้าวอย่างสู่กระบวนการทำหนัง: สัมผัสเส้นทางแตกทัพ

การได้มีโอกาสจัดทำภาพยนตร์สารคดีเรื่องนี้เกิดขึ้นได้เพราะความร่วมมือจากหลายๆ ฝ่าย โดยเฉพาะข้อมูล ความทรงจำจากคนในพื้นที่ นักวิจัย นักวิชาการ และอื่นๆ อีกหลายท่านที่มีอาจากกล่าวได้หมด ณ ที่นี้ ผมเริ่มกระบวนการทำงานด้วยการเดินเท้าสำรวจเส้นทางเดินทัพของทหารญี่ปุ่น อันเป็นที่กล่าวขานในหมู่ทหารญี่ปุ่นว่า “เส้นทางโครงกระดูกสีขาว” ซึ่งเป็นเส้นทางที่สร้างจากบ้านต่อแพในอำเภอขุนยวม มุ่งหน้าเข้าพม่า ทางบ้านห้วยตันนุ่น เป็นเส้นทางที่ทหารญี่ปุ่นสร้างอย่างมีความหวัง ด้วยความหยิ่งทะนงและยิ่งใหญ่ แต่ทว่าเส้นทางนี้ภายหลังกลับกลายเป็นเส้นทางที่ใช้ในการถอยทัพ และเป็นเส้นทางที่ถูกบันทึกว่าเต็มไปด้วยคราบเลือด ศพแล้วศพเล่าของเหล่าทหารญี่ปุ่นได้สูญเสียชีวิตจากไข้ป่าและความอดอยากระหว่างทางกลับสู่เมืองไทย

ผมได้สัมผัสและเดินทางเข้าสู่เส้นทางเดินเท้าอันรกร้าง ที่ไม่มีใครสนใจมานานหลายสิบปี นับแต่สงครามได้เลื่อนไปจากความทรงจำ ก่อนหน้าที่ผมจะได้ถ่ายทำภาพยนตร์สารคดีนี้ เส้นทางนี้เป็นเพียงแค่เส้นทางเดินของคนที่ใช้เดินทางระหว่างหมู่บ้านเท่านั้น

การเดินทางเท้า ระยะทางประมาณ 10 กิโลเมตร จากบ้านต่อแพสู่บ้านห้วยตันนุ่น ผมและคณะทีมวิจัยพร้อมคนนำทางและคนหาบของ ประมาณ 8 คน ใช้เวลานานครึ่งค่อนวัน เพราะ

การแวะถ่ายภาพและเก็บข้อมูลด้วยวิดีโอ ระหว่างทางนั้นคณะเดินทางของเราได้เดินทางมาถึงอดีตค่ายพักของทหารญี่ปุ่นที่เรียกว่า ค่ายห้วยปลามุง สถานที่แห่งนี้เองที่ผมได้มาพบกับแรงบันดาลใจที่พามาและต้องการถ่ายทำภาพยนตร์เพื่อถ่ายทอดเรื่องราว

บรรยากาศช่วงเวลาประมาณ 4 โมงเย็นกว่าๆ เป็นแสงอบอุ่นผ่านต้นไม้ที่รกทึบและสูงใหญ่ ทำให้พื้นที่รอบๆ นั้นดูเยือกเย็น และผมก็ต้องทำงานถ่ายภาพแข่งกับเวลาก่อนแสงแดดจะหมดในไม่ช้า เนื่องจากพื้นที่เต็มไปด้วยต้นไม้สูง และอยู่ริมห้วยซึ่งเป็นพื้นที่ต่ำ แดดจะหมดเร็วมาก การทำงานในพื้นที่นี้ใช้เวลาในการเก็บภาพนานกว่าที่คิดไว้ เพราะมีซากชิ้นส่วนกระจัดกระจายอยู่พอสมควร เช่น ชิ้นส่วนปากปล่องคล้ายกับปากปล่องไอน้ำของรถไฟ และกระเบต้ายรถบรรทุก รวมทั้งมีศาลเพียงตาที่ทำไว้อยู่ใกล้ๆ กับซากกระเบต้ายด้วย ผมใช้เวลาไปกับความรู้สึกที่มีถ่ายทอดภาพในหลายๆ แง่มุม เท่าที่ตัวเองจะรับรู้ความรู้สึกได้จากสิ่งที่ปรากฏและแวดล้อมตัวของเรา

(จากซ้ายไปขวา) ภาพ 4 แผนที่การเดินทางสู่ขุนยวมของทหารญี่ปุ่น

ภาพ 5 เส้นทาง เดินทัพ ต่อแพ-ห้วยต้นนุ่น พ.ศ. 2552

ภาพ 6 รูปหวัตรกระเบญี่ปุ่น สิ่งที่เป็นแรงบันดาลใจของผม

ภาพ 7 กระเบต้ายรถ บริเวณค่ายห้วยปลามุง ห่างจากหวัตรประมาณ 40 เมตร

เช้าวันรุ่งขึ้นเราได้เดินสำรวจตามทางไปจนถึงบ้านห้วยต้นนุ่นและได้พบกับชาว ปกาเกอะญอที่ยังคงมีความทรงจำเกี่ยวกับเหตุการณ์ในอดีต และพ่อหลวงบ้านห้วยต้นนุ่นที่กรุณา มาช่วยเหลือแปลความและพาดูสถานที่ที่เป็นที่ตั้งค่ายเก่าของทหารญี่ปุ่นในสมัยนั้น

ภาพ 8 (บน) สัมภาษณ์พ่อหลวง ณ สถานที่ที่เคยเป็นที่ตั้งค่ายทหาร

ภาพ 9 (ล่าง) ถ่ายสัมภาษณ์ ตาหม่อนโพ กรอบดวงใจ อายุ 89 ปี ปกาเกอะญอ

เส้นทางแตกทัพ: เส้นทางต่อยอดความคิด ความรู้สึก

การเดินทางในครั้งนี้ผมถือว่าเป็นครั้งสำคัญต่อตัวเรื่อง แนวคิด และความรู้สึกของผมเป็นอย่างมาก เพราะเต็มไปด้วยความรู้สึก ความปรารถนาที่จะถ่ายทอดความรู้สึกลงไปในภาพเพื่อให้เป็นมากกว่าสารคดีที่มากไปด้วยข้อมูล ความทรงจำ แต่ต้องการให้คนดูได้นั่งและหยุดคิดกับฉาก เศษเหล็ก ชิ้นส่วนแตกหักที่สะท้อนความรู้สึกและสื่อสารออกมาสู่ผู้ชม

หลังจากการเดินทางไปบนเส้นทางญี่ปุ่นครั้งนี้ ผมได้มีโอกาสกลับไปเก็บภาพอีกสองครั้ง เพื่อการเก็บเรียบเรียงข้อมูลให้ได้มากที่สุด เพราะผมเชื่อว่าวันหนึ่งเมื่อเส้นทางแห่งนี้ได้ถูกพัฒนาเพื่อวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว เวลาที่ผมยืนอยู่ ณ ที่นั้นจะกลายเป็นประวัติศาสตร์ที่อาจถูกเปลี่ยนแปลงไปได้ในวันหนึ่งข้างหน้า

องค์ประกอบก่อนจะมาเป็น “เงา”

ในการผลิตภาพยนตร์เรื่องนี้ขึ้นนั้น ผมได้มีแนวคิดและการประกอบสร้างจากองค์ประกอบเหล่านี้ ได้แก่

เงา คือ ส่วนที่มีดีเพราะมีวัตถุบังแสงทำให้แลเห็นเป็นรูปของวัตถุนั้น นอกจากนี้ที่สำคัญคือ เงานั้นยังมีความเข้มจางต่างระดับกัน การใช้สัญลักษณ์ เงา ซึ่งเป็นชื่อภาพยนตร์ในการอธิบายประวัติศาสตร์บอกเล่าอันเป็นลักษณะที่มีความทรงจำที่ชัดเจนหรือเลือนรางต่างระยะกันไป แต่ยังคงรูปร่างความทรงจำในภาพรวมของเส้นทางลอยทัพของทหารญี่ปุ่นซึ่งเป็นส่วนสำคัญของภาพยนตร์เรื่องนี้

นอกจากนี้ ภาพยนตร์เรื่องนี้ประกอบสร้างจากผลของงานวิจัยเป็นอันดับแรก ใช้ระเบียบวิธีการวิจัย คือ การสัมภาษณ์และให้ข้อมูล เล่าความทรงจำ ความประทับใจ และมากไปกว่านั้นคือการบันทึกที่มีอารมณ์และความรู้สึกของเจ้าของความทรงจำ แตกต่างก็เพียงแค่ความชัดเจนในเรื่องราวที่แต่ละคนเลือกที่จะจำ และการเชื่อมโยงความชัดเจน ประกอบกันเป็นภาพรวมเป็นส่วนในภาพยนตร์เรื่องนี้

ฉากและวัตถุพยาน ที่เล่าเรื่องสะท้อนผ่านสิ่งที่หลงเหลือให้คนค้นหาและประกอบเพื่อให้สิ่งเหล่านี้ได้เป็นตัวแทนการเล่าเรื่อง

ภาพข้อมูลจากประวัติศาสตร์ เป็นส่วนที่จางและรางเลื่อน ใช้เป็นส่วนประกอบในการช่วยให้ผู้ชมเทียบเคียงกับภาพทหาร ความเป็นอยู่ในสภาพสมัยนั้น (คือภาวะสงคราม) นอกจากนั้น ในหนังสือนี้ ผมได้เพิ่มเนื้อหาเพิ่มเติมจากภาพยนตร์ข่าวและบางส่วนของโฆษณาชวนเชื่อของญี่ปุ่นเมื่อคราวเดินทัพเข้าสู่พม่า และภาพความตาย สถานที่ที่ผู้คนตายจำนวนมากระหว่างทาง ซากเหล็ก ที่ไม่ได้รับการบันทึกไว้อย่างเป็นทางการ ซึ่งผู้เสียชีวิตกลายเป็นแค่ตัวเลข ไม่มีชื่อ ไม่มีใครรู้จัก ไม่มีญาติหรือสิ่งใดๆ บอกตัวตนของพวกเขาเหล่านั้น นั่นคือความตายในความทรงจำที่ชาวบ้าน เรียกว่า “ตายอย่างหมูอย่างหมา”

ชิ้นส่วนความทรงจำจากพื้นที่

ในเนื้อหาของภาพยนตร์ มีเรื่องเล่าจากความทรงจำมากมาย ที่ผมจะขอนำเสนอเพียงบางส่วนที่ยังติดตรึงอยู่ในใจผมอยู่เสมอ เช่น

ยายแก้ว จันทลีมา: เรื่องราวของความรัก ความพลัดพราก

ช่วงที่ทหารญี่ปุ่นเข้ามาที่ขุนยวมนี้ ช่วงแรกพวกเขาได้เข้ามาอาศัยพักที่วัด ตอนนั้นที่วัดไม่มีพระจำวัดแล้ว วันที่ญี่ปุ่นจะเข้ามาที่ขุนยวมจำนวนเยอะๆ นั้น ทางอำเภอประกาศไม่ให้ชาวบ้านไปขายของ แต่ยายไม่รู้ก็ยังไม่ไปขายของ....

เขาหล่อนะ ว่าที่นายร้อยชื่อฟูคุตะ เค้าเป็นคนดี ทำงานทำการก็ขยันขันแข็ง สงสารเค้าชาติหน้ามีจริง ยายปรารถนามีสามีคนเดียวคือคนนี้

พ.ต.ท.เชิดชาย ชมธวัช: เรื่องราว คุณค่าที่มากกว่าความเป็นวัตถุ

ตอนนั้น วัดโพธารามก็เป็นกองเสบียงที่เก็บเสบียง ศาลากลางบ้านก็เป็นหน่วยสารวัตรทหารที่อยู่ดูแลความสงบเรียบร้อย ..เหมือนอย่างเช่นข้าวของเครื่องใช้นี้ หากมันเล่าเรื่องได้ มันจะเล่าได้ดีกว่าผม

นายคำโหยง สังข์ทอง, ไทใหญ่บ้านหลวง: การแลกเปลี่ยนแบบมิตรภาพ

พอนานๆ เข้า เราก็คืนเคยกัน เราก็ก่อนเคยเห็นเขา เขาก็ก่อนเคยเห็นเรา มีขนมครก ข้าวหลาม ก็ทำไปขายให้เขา แต่เขาจ่ายมาในรูปของเสื้อผ้า ข้าวของ

ตาบิแซ หมั่นศึกษา, ปกาเกอญอ: กลัว และ หนี

ช่วงที่ญี่ปุ่นเข้ามาเนี่ย ลุงกำลังตำข้าวอยู่ พอรู้ว่าญี่ปุ่นเข้ามาเราก็ก๊วหนีไป เบ็ด ไก่ หมู เนี่ยพวกเขากินหมดนะ ชาวบ้านพากันหนีไปหมด กลัว ถ้าไม่หนีก็ตาย

ลุงแอก๊ะ ประไพวิทยุ: วัยเด็กแห่งมิตรภาพ

ที่วัดเนี่ยทหารญี่ปุ่นเขาทำเป็นโรงพิมพ์ธนบัตร บริเวณลานต้นดอกไม้ 2 ต้นนั้น มีการเอาฝามาบังรอบๆ ทั้งหมด เราจะได้ยินเสียงเขามลิตธนบัตรทุกวันเลยนะ....ผมเนี่ยเคยไปนอนกับเขาทุกคืน พอสัปดาห์นึงเช้าก็ลุกขึ้นไปกายบริหารกับเขา

ยายป้าง ตาหนู: เรื่องราวแห่งมิตรภาพผ่านความทรงจำและเสียงเพลง

คำมาเราเจอกัน ร้องเพลงกัน นอนเล่นกันกลางลาน เขาไม่ทำอะไรเรา เราก็ไม่ทำอะไรเขา เหมือนกับพี่กับน้องกันนั่นแหละ เราสอนเพลงไทยเขา เขาก็สอนคำญี่ปุ่น....

ผมคิดว่าการนำเสนอเรื่องราวผ่านสารคดี สามารถทำหน้าที่ในการสื่อสารความรู้สึกเหล่านี้ และถ่ายทอดเพื่อให้ผู้ชมได้สัมผัส และตีความได้หลากหลาย ตามประสบการณ์ชีวิตของแต่ละคน เหมือนเรื่องราวได้ถูกร้อยเรียงในภาพยนตร์เรื่องนี้

บทสรุป

บทเรียนที่ได้ในสายตาคนทำหนัง

จากการผลิตภาพยนตร์เรื่องนี้ ทำให้ผมสามารถสรุปและวิเคราะห์สิ่งที่ผมได้รับหลายๆ ประการด้วยกัน *ประการแรก* คือ การสนองความต้องการที่จะศึกษาเรียนรู้ข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับเรื่องราว ความทรงจำเกี่ยวกับสงครามของผู้คนในพื้นที่ ซึ่งหากมีการศึกษาประวัติศาสตร์เรื่องราวดังกล่าวโดยการมีส่วนร่วมของคนในพื้นที่ ผมมีความเชื่อว่า ประวัติศาสตร์ดังกล่าวจะมีชีวิตชีวา และสามารถสร้างบทเรียนจากประวัติศาสตร์ได้ในหลากหลายแง่คิดและมุมมอง

ประการที่สอง ผมเชื่อในการนำเสนอมุมมอง ความคิด ความรู้สึก โดยใช้เครื่องมือและรูปแบบของภาพยนตร์ว่าสามารถเป็นส่วนหนึ่งในการบันทึกหน้าประวัติศาสตร์ ความรู้สึกของผู้คน และสังคมได้ อีกทั้งยังถือเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาวัฒนธรรมทางสายตาที่ผู้คนในพื้นที่และคนที่ชมภาพยนตร์เรื่องนี้สามารถเข้าถึงได้ ถึงอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิดของผู้คน และสามารถบอก

เล่าเพิ่มเติมในบางส่วนของสื่อชนิดอื่นไม่สามารถเข้าถึงและนำเสนอได้

การศึกษาเรื่องวัฒนธรรมทางสายตานี้ เอโอ ฟาน ลีอเวน และ แคร์รี่ เจวิทท์ (Theo van Leeuwen and Carey Jewitt) ได้ให้คำอธิบายไว้ว่า “การศึกษาวัฒนธรรมทางสายตา เป็นเรื่องของความรู้ที่มีความเป็นสหวิทยาการ ซึ่งรวมเรื่องของสังคมวิทยา ชีววิทยา วรรณคดี ศิลปะ วิจารณ์ มานุษยวิทยา และจิตวิทยาเข้ามาอยู่ร่วมกัน การศึกษาวัฒนธรรมทางสายตาจึงเป็นความพยายามอย่างหนึ่งในการที่จะทำความเข้าใจว่า ภาพต่างๆ ที่เราพบเห็นอยู่นั้น ถูกมองและเรียนรู้อย่างไร อะไรบ้างคือความหมายที่ผู้ดูทั้งหลายค้นพบในภาพเหล่านั้น (อ้างถึงใน สมเกียรติ ตั้งนโม 2549, 40)

ประการที่สาม เนื่องจากส่วนหนึ่งของเนื้อหาภาพยนตร์เรื่องนี้ มีความเกี่ยวข้องกับพิพิธภัณฑ์แห่งประวัติศาสตร์ซึ่งแรกเริ่มเดิมทีได้กำเนิดมาในชื่อ *พิพิธภัณฑ์สงคราม* ผมมีความมุ่งหวังที่จะเรียกร้องให้เยาวชนและคนรุ่นหลังที่อยู่ในพื้นที่ประวัติศาสตร์แห่งนี้ได้จดจำและระลึกอยู่เสมอว่า ในปัจจุบัน ประวัติศาสตร์ที่ยังมีชีวิตอยู่ของเจ้าของความทรงจำนั้น ยังมีความสำคัญและควรมีเรื่องราวบรรจุเพื่อเป็นส่วนหนึ่งในพิพิธภัณฑ์ การร่วมให้คำนิยามและหน้าที่ของพิพิธภัณฑ์ที่ควรเป็น มากกว่าที่ว่างสิ่งของที่เต็มไปด้วยความกลวงว่างเปล่า ปราศจากความคิด ความรู้สึก การจัดพิพิธภัณฑ์และการถ่ายทอดเรื่องราวที่เบียดบังความทรงจำของคนในชุมชนให้เหลือแค่

วาทกรรมโกโบริและอังคมาลิน ที่ลดความซับซ้อนของเรื่องราวให้เหลือเป็นนิยายอิงประวัติศาสตร์ เพื่อตอบสนองผลประโยชน์เชิงพาณิชย์ของยุคปัจจุบันเท่านั้น

รวมทั้งการก้าวข้ามความเจ็บปวดและศพทหารญี่ปุ่นมากมาย ด้วยวัตถุประสงค์เพียงเพื่อจะเปิดประตูการท่องเที่ยวให้คนญี่ปุ่นและเครือญาติของผู้สูญเสียได้กลับมาใช้เงินที่นี่เพื่อตอบแทนสิ่งที่คนในพื้นที่ได้ทำไว้ นอกเหนือจากพื้นที่ของความเป็นพหุวัฒนธรรมแล้ว การไม่เข้าใจความโหดร้ายของสงคราม ได้นำไปสู่การปรับปรุงเส้นทางประวัติศาสตร์ด้วยชุดความรู้ในแบบการท่องเที่ยว ด้วยการย้ายสิ่งของและชิ้นส่วนซากปรักหักพังที่นำมาจัดวางใหม่ เหมือนการเขียนประวัติศาสตร์โดยใช้ความรู้เข้าใจของตนเองและละเลยเหยียบย่ำสิ่งที่เป็นวัตถุโบราณโดยไม่เรียนรู้และเข้าใจคุณค่าในตัวของรูปลักษณ์ภายนอก อันจะทำให้คุณค่าและความหมายที่แท้จริงของประวัติศาสตร์เหล่านั้นสูญหายและบิดเบือนไปอย่างน่าเสียดาย

(จากซ้ายไปขวา) *ภาพ 10* ภาพล่าสุด บนเส้นทางเดินทัพ
 วัตถุโบราณทางประวัติศาสตร์ได้ถูกโยกย้ายมารวมกัน หลังการปรับปรุงเส้นทางเพื่อการท่องเที่ยว
ภาพ 11 การจัดทำซุ้มและนำวัตถุโบราณมาแขวนประดับ
ภาพ 12 สภาพปัจจุบัน วัดถุโบราณแปลงสภาพเป็นที่เหยียบย่ำเพื่อการถ่ายรูป

จากเรื่องเล่า ความทรงจำ สู่การเดินทางของเขา

ในปี พ.ศ. 2554 ภาพยนตร์เรื่อง *เงา: อดีตจากป่า, คนแปลกหน้าที่ขุนยวม* ได้เดินออกสู่งานประกวด และผ่านไปไม่นานในวาระ 1 ปี ภาพยนตร์เรื่องนี้ได้กลับมาฉายให้ผู้คนในชุมชนดูและเปิดวงสนทนาหลังจากฉายภาพยนตร์เสร็จสิ้น ในขณะที่ทางราชการกำลังอยู่ในระหว่างการปรับปรุงก่อสร้างพิพิธภัณฑ์รูปลักษณ์ใหม่ ผมได้มีโอกาสนในการรับทราบข่าวเรื่องราวในการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ของคนในพื้นที่อำเภอขุนยวมบ้างจากมิตรสหาย และทำให้ได้รับทราบว่า ได้มีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการดูแลพิพิธภัณฑ์ ขอให้ชาวบ้านรวบรวมเศษซากวัตถุในพื้นที่ทางเดินของทหารญี่ปุ่นเมื่อสมัยครั้งสงครามโลก โดยการนำมาวางรวมกันในสถานที่แห่งเดียวกัน โดยมีการก่อสร้างศาลาไว้ และเปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาสัมผัสเรื่องราวทางประวัติศาสตร์โดยการถ่ายภาพเป็นที่ระลึกกับเศษซากวัตถุเหล่านั้น นอกจากนี้ยังมีการจัดการเรื่องเส้นทางเดินดังกล่าวเพื่อให้เป็นเส้นทางที่สามารถเดินทางได้สะดวกยิ่งขึ้น ในส่วนของภาพยนตร์ซึ่งผมได้นำกลับไปฉายสู่ชุมชนเจ้าของเรื่องราวนั้น ผมได้สังเกตเห็นว่าชาวบ้านมีความรู้สึกกลัว เนื่องจากเรื่องราวที่น่าเสียดสีภาพเกี่ยวกับความตาย ซึ่งในทัศนะหรือมุมมองของชาวบ้านความตายเป็นสิ่งที่น่ากลัว และไม่ได้เป็นมิตรกับใคร

บทส่งท้าย

จากประสบการณ์ในการผลิตภาพยนตร์และวิจัยโครงการ *เงา: อดีตจากป่า, คนแปลกหน้าที่ขุนยวม* ทำให้ผมรับทราบและสรุปชุดประสบการณ์ในการทำงานในหลากหลายเรื่องราวดังต่อไปนี้

การผลิตภาพยนตร์หรือทำงานวิจัย อาจเป็นเพียงเศษเสี้ยวหนึ่งของความทรงจำของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และเป็นการประกอบสร้างที่พยายามนำเสนอความเป็นจริงผ่านวัฒนธรรมทางสายตา ที่เจ้าของพื้นที่ ผู้ชมสามารถรับรู้ได้ทั้งข้อมูล และสัมผัสความรู้สึก แต่อาจมิใช่ความจริงทั้งหมด เพียงแต่ทำหน้าที่ในการถ่ายทอด นำเสนอให้เป็นจริงมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เมื่อเทียบกับสื่อชนิดอื่นๆ

ประวัติศาสตร์ อาจมีการบิดเบือนหากมีการจัดการข้อมูล ความรู้ดังกล่าวไม่สอดคล้องกับบริบทและความต้องการของคนในพื้นที่ การจัดสร้าง หรือรื้อองค์ความรู้ชุดเก่าที่เคยมีมา อาจมีส่วนในการเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์ความเป็นจริงของพื้นที่ ซึ่งควรมีความระมัดระวังและพิจารณาว่าจะมีประโยชน์หรือคุ้มค่างับสิ่งที่สูญเสียไปหรือไม่

ภาพ 13 (ซ้าย) อนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่นที่สวয়งาม เป็นตัวแทนของการเขียนประวัติศาสตร์ใหม่ที่กลบทับประวัติศาสตร์แห่งความโหดร้ายของสงคราม

ภาพ 14 (ขวา) การจัดตกแต่งที่สวয়งาม ไร้ข้อมูลมีแต่ภาพลักษณ์

การจัดการท่องเที่ยว ควรคำนึงถึงมิติความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์ ประโยชน์ที่จะเกิดแก่ชุมชนเป็นหลัก มิใช่เพียงแค่หวังแต่ประโยชน์เชิงพาณิชย์เท่านั้น

เรื่องเล่า ความทรงจำในภาพยนตร์เรื่องนี้ได้เน้นให้เห็นบทเรียนจากสงคราม ความเป็นมนุษย์ สายสัมพันธ์ของคนในชุมชนและคนภายนอก ซึ่งอาจเป็นบทเรียนหนึ่งในการเตือนใจให้คนรุ่นหลังได้ตระหนักถึงความปวดร้าวจากสงคราม และมิตรภาพของเพื่อนมนุษย์

อย่างไรก็ตาม แม้ภาพยนตร์จะไม่ได้สร้างความเปลี่ยนแปลงอันยิ่งใหญ่ใดๆ สิ่งที่ภาพยนตร์เรื่องนี้ได้ทำคือ การเก็บ และสะสมอารมณ์ความรู้สึกของเจ้าของความทรงจำที่เป็นประวัติศาสตร์ที่มีชีวิตซึ่งนับวัน นับเวลาที่จะดับสูญ เลือนไป และจะถูกแทนที่ด้วยประวัติศาสตร์ที่ประกอบสร้างใหม่จากความเข้าใจใหม่และตอบสนองผลประโยชน์ในปัจจุบันจะเข้ามาแทนที่ และกลบทั้ง กลืนกินเรื่องราวเล็กๆ เหล่านี้ให้หายไป

คำขอขอบคุณ

นุจรี ใจเก่ง และศิริลักษณ์ กัณฑศรี ผู้ร่วมถกเถียง เขียนบท และคิดค้น ให้ความหมาย ต่อชื่อเรื่องและร้อยเรียงความทรงจำทั้งหลายอย่างสร้างสรรค์ । รมย์ กนิษฐานนท์ ผู้เอื้อเฟื้อรูปถ่าย ทีมงานนักวิจัย । พ.ต.ท.เชิดชาย ชมธวัช และอาจารย์รัศมี ชูทรงเดช ผู้เป็นส่วนหนึ่งของแรงบันดาลใจ เจ้าของความทรงจำผู้จากไปและยังมีชีวิต । รอฮานี ดาโอ๊ะ นักวิจัย จากสถาบันวัฒนธรรมศึกษากัลยาณิวัฒนามหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

โครงการวิจัย “การสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งได้รับการสนับสนุนจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และอาจารย์รัศมี ชูทรงเดช หัวหน้าโครงการ ซึ่งสนับสนุนการถ่ายทำและพัฒนาบทในภาพยนตร์เรื่องนี้

รายการอ้างอิง

เอกสารภาษาไทย

สมเกียรติ ตั้งนโม. 2549. *มองหาเรื่อง: วัฒนธรรมทางสายตา*. มหาสารคาม: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

อัคร บัญพิทักษ์ และคณะ. 2552. “มองอดีตของขุนยวมจากสายตา ‘คนใน’.” ใน *รายงานฉบับสมบูรณ์ เล่มที่ 1-8 โครงการสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 1*. เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

เอกสารออนไลน์

“มรดกอดีตและปัจจุบันของขุนยวม: เตรียมพร้อมสู่การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน.” มปป. *เว็บไซต์เครือข่ายวิจัยเพื่อพัฒนาเชิงพื้นที่-ภาคเหนือตอนบน*. สืบค้นวันที่ 3 กุมภาพันธ์ 2556. <http://www.abc-un.org/article/view.php?articleID=2>.

อับดุลการิม. 2555. “อนุสรณ์สงครามโลกที่ขุนยวม.” *บล็อกมุสลิมเชียงใหม่*, 10 กุมภาพันธ์. สืบค้นวันที่ 3 กุมภาพันธ์ 2556. <http://muslimchiangmai.net/index.php?topic=5338>.

ภาพ 1 คณะสิงโตท่าเกรียน (ที่มา: พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดท่าพูด)